

Vladimir Arzenšek

MARKSIZEM IN DEMOKRATIČNI SOCIALIZEM

Zveza socialistične mladine Slovenije je aprila 1986 na 12. kongresu v Krškem predlagala legalizacijo stavke v Jugoslaviji. Med kongresnimi pobudami je zapisano tudi stališče, da je dolžnost sindikata pomagati stavkajočim delavcem.

Decembra 1986 je predsedstvo RK ZSM Slovenije sprejelo Pobudo za legalizacijo stavke, ki pravi, naj se v zakonu o združenem delu stavka opredeli kot ena od pojavnih oblik kolektivnih sporov. Stavka je protest delavcev zaradi njihove nemoči, da bi vplivali in odločali. Samoupravne odločitve so si prisvojili tisti, ki so se zbirokratizirali in odtujili od delavcev. Stavke lahko na ravni delovne organizacije pospešijo spremembo razmerja sil pri delitvi ekonomske in politične moči v korist delavskega razreda. S tem bi se okrepil resnični samoupravni položaj delavcev.

Pobuda opredeljuje temeljne konstitutivne elemente pravnega pojma nenadne (spontane) stavke. Gre za skupino delavcev, medsebojno povezanih v proizvodnem procesu, ki v znak protesta ustavijo delo, izrazijo zahtevo po uresničitvi svojih zakonitih pravic in oblikujejo stavkovni odbor. Možna je tudi napoved stavke, kar pomeni, da se stavka kot protestna ustavitev dela lahko tudi ne izvede, toda spori bi se tudi v tem primeru morali razrešiti tako, kot je to predvideno za reševanje sporov ob stavki.

Pobuda tudi kritično ugotavlja, da ustava in zakon o združenem delu nikjer izrecno ne govorita o stavki, kar pomeni, da jugoslovanska zakonodaja pravice do stavke ne uvršča med klasične svoboščine, čeprav jo k temu obvezuje Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ki je bil ratificiran 1971.

Partija zavrača legalizacijo stavke

Novembra 1986 je bila seja CK Zveze komunistov Slovenije, posvečena problematiki stavk.¹ Centralni komite ugotavlja, da je treba pri zavzemanju stališča do stavk upoštevati temeljni družbeni spopad med samoupravljanjem in težnjo po ohranjanju etatističnobirokratskih in tehnokratskih odtujitev. „Zato velja v primerih, ko delavci svojih interesov, zahtev, potreb in nezadovoljstva zaradi obstoječih oblik odtujevanja in uzurpacij svojih pravic niso mogli uveljaviti po rednih samoupravnih poteh, oceniti stavke kot sprejemljivo reakcijo na takšno stanje. V nasprotnem primeru bi se poglobljial občutek nemoči delavcev, povečevala bi se njihova pasivizacija in nezaupanje v avantgardno vlogo Zveze komunistov.“ „S svojo aktivnostjo v sindikatu, v zvezi socialistične mladine, samoupravnih organih, delegacijah in zborih združenega dela morajo komunisti delavsko nezadovoljstvo in interes za reševanje obstoječih slabosti izrabiti kot pobudo za vzpostavljjanje z ustavo določenih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov.“² Idejnopolitične opredelitve o stavkah so „element prenove ZK, ki nam mora pomagati, da se ZK globlje ukorenini v tistih plasteh delavskega razreda in delovnih ljudi, ki so objektivno najbolj zainteresirani za razvoj socialističnega samoupravljanja...“³ Komunisti

morajo izjemoma podpreti zahteve delavcev, ki jih izražajo z različnimi oblikami pritiskov, da bi v skladu s sprejetimi družbenimi plani in resolucijami o družbeno-ekonomskem razvoju jasneje opredelili perspektivo razvoja njihove temeljne organizacije združenega dela. „Zveza komunistov pa se mora argumentirano in odkrito spopasti s pritiski in zahtevami po ohranjanju pridobljenih pravic in položajev, ki ne temeljijo na rezultatih dela (...), čeprav so delavski svet in poslovodni organi pravočasno in delavcem razumljivo razložili položaj in potrebne ukrepe. Enako velja za tiste oblike izražanja nezadovoljstva in pritiska, katerih namen je nasprotovati sleherni zahtevi po povečevanju produktivnosti dela, uvedbi večizmenskega dela ali dela ob sobotah ipd., ohranjanje pridobljenih pravic in višine osebnih dohodkov, ki nimajo podlage v doseženih delovnih in poslovodnih rezultatih, nasprotovanje aktivnostim in možnosti uresničevanja nalog, opredeljene v planskih dokumentih itd. Velja pa to tudi tedaj, kadar niso bile uporabljene vse poti samoupravnega reševanja konfliktov interesov.“⁴ Stavki je treba nasprotovati, „če je izraz nenačelnih, kratkoročnih in enostranskih, čeprav delavskih pritiskov... Gre predvsem za to, da, če je le mogoče, že pred, sicer pa med potekom stavke bijemo bitko, da razmerje sil in celotna smer delavskega pritiska dobi vsebino, ki bo služila uresničevanju dolgoročnih interesov delavskega razreda“.⁵ OK ZKS morajo osnovno organizacijo ZK usposobiti, „da se bo mogla aktivno zavzeti za prevlado naprednih motivov v protestu delavcev. Le tako bodo osnovne organizacije in OK ZK opravili svojo vlogo in ne bodo odstopali od načelnih stališč bitke za samoupravno osvoboditev delavcev“.⁶

Delovanje obstoječega institucionalnega sistema je najpomembnejši dejavnik reševanja konfliktov: „Komunisti si moramo prizadevati, da se v... analizo vzrokov (konfliktov) vključijo delavski sveti, povezani z delavci v vseh delih delovnega procesa, in delavskim svetom odgovorni poslovodni organi, pa tudi osnovna organizacija sindikata in zveze socialistične mladine, zbori združenega dela in družbeni pravobranilec samoupravljanja, pa tudi organi zveze sindikatov in zveze komunistov. Z vidika uspešnosti sistema in njegove avtoritete je pomembno, da se ob družbenopolitičnih organizacijah zlasti delavski sveti in zbori združenega dela, pa tudi družbeni pravobranilec samoupravljanja, uveljavljajo kot nosilci reševanja nastalih konfliktnih razmer. Zlasti je pomembna tudi aktivnost občinske skupščine in njej odgovornih organov, skupščin samoupravnih interesnih skupnosti in zlasti zborov uporabnikov v njih, vodstev občinskih družbenopolitičnih organizacij in drugih občinskih organov, in sicer v primerih, ko gre za dejavnosti posebnega družbenega pomena in konflikte, ki glede na svoj obseg in pomen prizadevajo razmere v celi občini, oziroma ko so prizadete pravice in interesi delavcev v drugih organizacijah združenega dela in samoupravnih organizacijah in skupnostih, ali ko so huje prizadeti družbeni interesi in družbena lastnina.“⁷

CK ZKS je zavrnil predlog slovenske mladine o legalizaciji stavke: „V zvezi z dograjevanjem pravne ureditve centralni komite Zveze komunistov Slovenije poudarja, da je treba izhajati iz ustave SFRJ in obravnavati stavko v okviru družbenoekonomske ureditve, pravice do samoupravljanja oziroma pravice združenih delavcev, da upravljajo s pogoji, sredstvi in rezultati svojega dela in ne popuščati pritiskom, ki izhajajo iz meznega položaja delavcev in pristajajo na njegovo ohranjanje, s tem da zožujejo zahteve po legalizaciji na klasično pravico do stavke, kakršno imajo delavci v buržoaznih političnih sistemih.“⁸ „Boljša pravna razčlenitev stavke ne bi smela omejevati delavčeve vloge na stavko kot svoboščino...“⁹ Opraviti imamo s težnjo „po formalističnem liberalizmu, ki postavlja zahtevo po legalizaciji stavk, s priznanjem stavke kot klasične politične pravice...“¹⁰ Izrecno je nasprotoval realizaciji mednarodnopravne obveznosti, ki jo ima Jugoslavija glede Zakona o ratifikaciji mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, Ciril Ribičič, član predsedstva CK ZKS in profesor ljubljanske pravne fakultete: „Naša prizadevanja v zvezi z jasnejšo opredelitvijo odnosa do stavk niso

izraz popuščanja liberalizaciji, temveč prizadevanja za takšno demokratizacijo, ki išče poti iz krize v večjem odpiranju in povezovanju z delavskim razredom, ki je najbolj neposredno, življenjsko zainteresiran za hitrejši gospodarski in družbeni razvoj . . . Če s tega vidika ocenjujem gradiva, nastala v okviru zveze socialistične mladine o teh vprašanih, menim, da zaslužijo vso podporo poudarki o usmeritvi subjektivnih sil in temeljne delovne celice, tudi prizadevanja za krepitev vloge delavskih svetov in v tem okviru tudi zavzemanje za legitimnost stavke v naši ureditvi. Manj pa sem videl v teh gradivih jasnih razmejitev in zavrnitev tistih pristopov, ki vidijo stavko kot edino in sistemsko pravico delavcev in v realizaciji mednarodnih obveznosti vidijo osnovo za krepitev položaja delavskega razreda pri nas."¹¹

Na seji centralnega komiteja je bil poudarjen tudi tisti normativni vidik reševanja konfliktov, ki je kasneje postal osrednji predmet zanimanja slovenskih sindikatov: „Mnogo širše je treba opredeliti pravico delavca in skupine delavcev, da lahko učinkovito in enostavneje realizirajo svoj predlog za sklic zbora delavcev . . .“¹²

Govor je bil tudi o neodvisnem sindikatu. Treba se je „upreti težnjam, da se iz reševanja teh sporov sindikat izrine, da se potisne na obrobje, da se ga nadomesti z nekakšnim neodvisnim, to je političnim sindikatom“. Zahteve po neodvisnih sindikatih „ne postavljajo delavci, ampak tisti, ki v bistvu želijo politični pluralizem, želijo politično manipulirati z delavci. Gre za poskus, da se reševanje teh sporov premesti iz delovne organizacije – od tam, kjer nastanejo in kjer jih je potrebno z mobilizacijo vseh delov kolektiva reševati – in dvigne na raven splošne politične konfrontacije. Tisti, ki postavljajo takšne zahteve, so običajno daleč od razmer, v katerih delajo in živijo delavci, daleč od realnih problemov proizvodnje, ustvarjanja in delitve dohodka, zagotavljanja delovne in življenjske perspektive, ki nastaja s prehodom na intenzivni razvoj, tehnološko prenavo, strukturne spremembe, kadrovske prenavo, realno ekonomijo itn. Neredko pa so seveda daleč tudi od skrbi za zagotavljanje življenjske eksistence, s katero se ukvarja velik del našega delavskega razreda. Ni nobene potrebe, da komunisti dovoljujemo tem silam, da dopovedujejo delavcem, kakšen sindikat potrebujejo“.¹³

Centralni komitej ZKS je tudi predlagal, naj zaradi vsejugoslovanskega pomena idejnopoličnih vidikov stavk o tem razpravljajo tudi organi Zveze komunistov Jugoslavije.¹⁴

Protidelavsko stališče sindikata

Predsedstvo sveta Zveze sindikatov Jugoslavije se je oktobra 1986 izreklo proti legalizaciji stavk. Najpomembneje je – tako meni predsedstvo – da sindikat preprečuje in odpravlja vse, kar bi lahko pripeljalo do stavke. Nesprejemljivi so poskusi, da bi zaradi pomanjkljivosti v delovanju samoupravnih institucij uvajali takšna sredstva boja, ki idejnopolično niso v skladu z bistvom samoupravnega socializma. Legalizacija stavke bi pomenila zanikanje družbene narave produkcijskih sredstev, saj je jugoslovanski delavski razred lastnik teh sredstev. Predsedstvo meni, da se morajo v samoupravnem socializmu vsi problemi in spori reševati v okviru samoupravnih institucij in mehanizmov ter z akcijo organiziranih subjektivnih sil. Za reševanje sporov, ki jih ni mogoče rešiti po redni poti, ni potrebno dograjevanje obstoječih mehanizmov v zakonu o združenem delu. Nesprejemljiva so prizadevanja za nekakšne nove rešitve v imenu zaščite delavcev, saj imajo stavke v kapitalizmu docela drugačno naravo. Stavke terjajo normativno ureditev, toda to nikakor ne sme pomeniti njihove legalizacije.

Svet Zveze sindikatov Hrvaške je zavzel enako stališče. Zahteve po legalizaciji stavke ne ustrezajo našemu sistemu in delavski razred odvrta od boja za realizacijo svojega z ustavo zagotovljenega položaja. Zato je treba odločno zavrniti predlog za legalizacijo stavke in zahteve, naj se sindikat postavi na čelo štrajkajočih delavcev. Sindikat mora delovati predvsem preventivno, da do stavk ne bo prihajalo.

Predsednik slovenskih sindikatov je na seji republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, ki je bila oktobra 1986, dejal, da sindikati zavračajo teze in nosilce idej, ki si predstavljajo avtonomnost sindikata zunaj in mimo okvirov ustave in ki gledajo na prekinitve dela kot na gibalno razvoja socialističnega samoupravljanja. Sindikati ne bodo dovolili, da bi se kritika sedanjega stanja in zaostrenih družbenih razmer izkoriščala za kritiko in napad na socialistično ureditev naše družbe in njen socialistični razvoj, utemeljen v ustavi.

Februarja 1987 sta predsedstvo in republiški svet Zveze sindikatov Slovenije obravnavala problematiko stavk.¹⁵ Ugotovila sta, da slovenski sindikati „dosledno izhajamo iz opredelitev v zaključkih predsedstva Zveze sindikatov Jugoslavije, iz usmeritev, ki smo jih sprejeli na posvetu predsednikov občinskih in medobčinskih svetov Zveze sindikatov na Otočcu, ter nazadnje s stališč, ki jih je v zvezi s stavkami sprejel CK ZK Slovenije“. Obstaja „možnost bistveno večjega angažiranja sindikata pri usposabljanju, krepitvi in zagotavljanju večje učinkovitosti samoupravnega, delegatskega načina reševanja družbenih protislovij, različnih samoupravnih interesov delavcev in v tem okviru tudi konfliktnih interesov“. Vsakdanje delovanje sindikata „mora biti naravnano v odločnejše odpravljanje deformacij in blokad v delovanju političnega sistema, v njegovo dograjevanje dosledno na smereh Kritične analize delovanja političnega sistema in na tej osnovi v zagotavljanje večje prehodnosti njegovih institucij in mehanizmov. To je hkrati edina pot, da se bodo tudi različni konflikti, ki jih nosi pluralizem samoupravnih interesov, reševali v okviru samoupravnega in delegatskega sistema odločanja, kar edino ustreza naravi in bistvu samoupravnih družbenoekonomskih odnosov — temeljnemu produkcijskemu odnosu, opredeljenemu v ustavi“.¹⁶

„Sindikat mora podpreti in se identificirati s tistimi zahtevami in interesi delavcev, ki jih delavci uveljavljajo po redni poti, izjemoma pa tudi zahteve, ki jih zaradi različnih vzrokov ne morejo uveljaviti po teh poteh. Sindikat bo tudi podpiral zahteve, ki bodo izraz različnih oblik pritiskov, če odpirajo procese odpravljanja in razbijanja različnih oblik odtujevanja odločanja o dohodku in presežni vrednosti. Torej, v primerih, če so izkoriščene vse samoupravne možnosti in poti za reševanje njihovih zahtev in interesov in če so zahteve dejansko usmerjene v odpravo etastičnih in birokratskih odnosov, v krepitev samoupravnega položaja delavca . . . Posebej bi poudarili usmeritev, da je treba zahteve, ki se sproščajo ob konfliktnih razmerah, z delovanjem subjektivnih sil izrabiti za njihov ustvarjalen pritisk za odpravo meznega položaja delavcev, ki vlada še v marsikaterem okolju. Te zahteve moramo izrabiti kot pobudo za vzpostavljanje z ustavo določenih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov ter za krepitev in usposobitev našega sistema, da po delegatskih in samoupravnih poteh rešuje vse zahteve delavcev. Takšno izhodišče pomeni tudi odločen in odkrit spopad s pritiski, zahtevami in tudi izsiljevanji, da se s prekinitvami dela ali z drugimi oblikami pritiskov rešujejo problemi in zahteve mimo samoupravnih poti odločanja, oziroma da se tako skušajo reševati problemi, čeprav niso izkoriščene vse možnosti in poti v samoupravnem in delegatskem sistemu.“¹⁷

Slovenski sindikati predlagajo, naj se v Zakonu o združenem delu uveljavi institucija izrednega zbora, ki pa jo je „potrebno razumeti kot redno samoupravno pot razreševanja konfliktnih razmer oziroma sporov. Zbor je izreden predvsem zato, ker se bistveno skrajšujejo postopki za njegov sklic. Tako določamo, da delavci neposredno skličejo zbor, ne da bi poprej njihovo zahtevo obravnaval in presojal delavski svet, ki je po sedanjih rešitvah edini sklicatelj zbora“.¹⁸

Osnutek sprememb Zakona o združenem delu, ki so ga oblikovali slovenski sindikati, ko govori o kolektivnih sporih, ne omenja legalizacije stavke. Predlaga, naj se v primerih, ko pride do stavke, oblikuje skupni odbor za reševanje nastalega spora, stavka pa se mora končati. „Šteje se, da so najkasneje z oblikovanjem skupnega odbora podani pogoji za reševanje spora in za vrnitev delavcev na delo.“¹⁹ Nadaljevanje stavke je sankcionirano: „Organ upravljanja mora ugotavljati odgovor-

nost delavcev, če se le-ti niso vrnili na delo po tem, ko so oblikovali svoje zahteve na izrednem zboru, oziroma ko se je oblikoval skupni odbor in so bili podani pogoji za reševanje spora.²⁰ Da bi bilo določilo docela jasno, je navedena naslednja razlaga, ki ne dopušča avtonomne delavske akcije v času spora: „Potem ko so delavci na izrednem zboru delovne enote ali tozda oziroma ob protestni ustavitvi dela oblikovali svoje zahteve in opredelili načine, roke in nosilce nalog pri reševanju, ne morejo iz istih razlogov ponovno sklicati izrednega zbora ali protestno ustaviti delo, dokler traja reševanje spora.“²¹

Osnutek sprememb in dopolnitev zakona o združenem delu, ki ga je pred sejo republiškega sveta sprejelo predsedstvo slovenskih sindikatov, sicer ne govori o pravici do stavke, izrecno pa navaja dve situaciji, v katerih delavcev ni mogoče kaznovati zaradi stavke: „Zoper delavce, ki so zahtevali sklic izrednega zbora, pa izredni zbor ni bil sklican, ni mogoče uveljavljati odgovornosti, če prekinajo delo. Prav tako ni mogoče uveljavljati odgovornosti zoper delavce, ki so prekinili delo po izrednem zboru, če se ni v rokih in na način, kot je bilo sprejeto na izrednem zboru, odločalo o zahtevi delavcev, o katerih odločajo organi v OZD.“ V komisiji Skupščine SRS za spremljanje uresničevanja Zakona o združenem delu so to določilo črtali.

Odnos socialistične oblasti do delavskega gibanja jasno osvetljuje razlaga za črtanje citiranega določila: „Bolj natančne so tudi določbe glede odgovornosti. Za razliko od tez, ki jih predlaga predsedstvo, v katerih je izrecno navedeno, kdaj in v katerih primerih ni mogoče uveljavljati odgovornosti delavcev, je v okviru komisije izoblikovan predlog, da naj bi se v zakonu določilo le, kdaj je ugotavljanje odgovornosti delavcev obvezno (če so nastale motnje v zadovoljevanju dejavnosti, ki so pogoj za življenje in delo – poseben družbeni interes – in če se delavci, ki so oblikovali skupen odbor, niso vrnili na delo).“²²

Delo komisije je opisano takole: „V komisiji Skupščine SRS za spremljanje uresničevanja ZDZ so na podlagi stališč CK ZK Slovenije, pobude predsedstva RK ZSMS in tez, ki jih je sprejelo naše predsedstvo, uskladili stališča in rešitve glede ureditve vprašanj prekinitev dela. Namen teh aktivnosti je torej bil, da se v komisiji poenotijo stališča in rešitve glede tega vprašanja in da se kot stališča naše republike posredujejo in uveljavijo v zvezni komisiji...“²³ Glede na vsebino Pobude za legalizacijo stavke, ki jo je sprejelo predsedstvo slovenske mladine, je ta trditev absurda.

Tudi predlog predsedstva sveta Zveze sindikatov Jugoslavije, ki je nastal maja 1987, ne vsebuje nikakršne legalizacije stavke.²⁴ V zgodovino delavskega gibanja bo prišel zato, ker odreka delavcem pravico sklicati izredni zbor. Delavci imajo zgolj pravico od pristojnega organa zahtevati sklic zbora po hitrem postopku. Če pristojni organ tega ne stori, skliče zbor sindikat. Le delavci ga ne smejo.

Slovenska mladinska organizacija vztraja pri legalizaciji stavke

Ker v Osnutku sprememb Zakona o združenem delu, ki ga je oblikovala jugoslovanska komisija za spremljanje uresničevanja tega zakona, ni nobenih rešitev za pravno ureditev stavk, je slovenska mladinska organizacija v začetku junija sklenila, da bo predlagala ustrezno dopolnilo tega osnutka.²⁵ Julija 1987 je republiška konferenca ZSM Slovenije zavrnila predlog zveznih sindikatov glede pravne ureditve stavke,²⁶ ugotavljajoč, da je izhodišče mladinske pobude za legalizacijo stavke pravica delavca do samoupravljanja in pojmovanje stavke kot izvirnega samoupravnega dejanja.²⁷

Na skupni seji republiške konference SZDL in republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, ki je bila isti mesec, je delegat slovenske mladine zahteval, naj Zakon o združenem delu ne govori le o dolžnostih delavcev v primeru stavke, ampak tudi o njihovih pravicah. Morali bi imeti pravico oblikovati stavkovni odbor. Menil je

tudi, da samoupravni splošni akti ne bi smeli predpisovati del in nalog, ki se morajo opravljati ob stavki, tako da bi bila delavcu ali skupini delavcev stavka onemogočena. Stavkati naj ne bi smeli le tisti, ki morajo opraviti nujna dela. Mladinski predstavniki so predlagali, naj bi se izrekli tudi o konkretnih rešitvah, česar pa udeleženci seje niso sprejeli. Delegatka CK ZKS je menila, da je treba urediti možnost, da bi delavci ob stavki lahko oblikovali poseben odbor, ki bi bil pooblaščen za uveljavljanje njihove zahteve. Menila pa je, da bi bili z izvolitvijo odbora ustvarjeni pogoji, da se delavci vrnejo na delo. (Delegatka je predlagala pravico do stavkovnega odbora brez pravice do stavke.) Glede stavk so na seji sklenili, da je treba pri nadaljnjem usklajevanju upoštevati različna stališča.²⁸

Politični pluralizem

Drugi del referata bomo posvetili nekaterim teoretskim in ideološkim problemom, ki so navzoči v opisanih stališčih političnih organizacij do stavk v Jugoslaviji.

Odklonilno stališče Partije do neodvisnega sindikata in pravice delavcev do stavke je v skladu z ideološko orientacijo jugoslovanske politične elite, ki negativno opredeljuje koncept političnega pluralizma, saj ga enači s parlamentarnim političnim pluralizmom buržoazne države. V političnih diskusijah je docela odsotno Kardeljevo mišljenje, da so v našem družbenem sistemu nujne določene oblike političnega pluralizma. Jugoslaviji sicer ni potreben večpartijski sistem, potrebuje pa specifične družbenopolitične in podobne organizacije, ki ne smejo biti transmisija partije. „Socialistična zveza . . . zedinja oziroma je sposobna zedinjevati vse družbene sile ne glede na razlike v ideologiji in praktični politiki, ki sprejemajo socialistično in samoupravno naravo naše družbe in njen politični sistem, se pravi sistem samoupravne demokracije. V tem smislu vsebuje Socialistična zveza elemente klasičnega političnega pluralizma, ki so še vedno nujni v strukturi naše družbe . . .“²⁹

Poudarjanje klasičnih elementov političnega pluralizma očitno pomeni, da ne gre samo za idejni pluralizem posameznikov, ampak tudi za pluralizem družbenih skupin, ki nastajajo s svobodnim združevanjem. Pluralistična demokracija zadeva organizacijski pluralizem, obstoj neodvisnih organizacij kot interesnih skupin v državi.

Toda Kardelj političnega pluralizma ni pojmoval kot trajni strukturni element, ki bi zagotavljal demokratičnost družbenega sistema, ampak kot prehodno stanje, ki je značilnost začetne oblike samoupravljanja. „Sistem socialistične samoupravne demokracije vsebuje in mora vsebovati tako elemente političnega pluralizma kot tudi elemente enopartijskega sistema. Prvi so že v veliki meri postali sestavni del in specifična oblika samoupravljanja, drugi pa so bolj prehodna realnost, ki jo terjajo zgodovinske razmere.“³⁰ Ideološka nelegitimnost političnega pluralizma je razvidna iz Kardeljevega mišljenja, da predstavlja leninizem koncept samoupravne demokracije. Jugoslovanska ideologija samoupravljanja predstavlja poskus radikalne kritike državnega socializma brez kritične analize leninizma in diktature proletariata.³¹ „V ustavi (smo) zapisali, da se diktatura proletariata v Jugoslaviji, se pravi vodilna vloga delavskega razreda v naši družbi, uresničuje v obliki samoupravne demokracije.“³²

Tako je enopartijski sistem ostal realnost jugoslovanske družbe, v kateri pluralistične demokracije kot neodvisne strukture civilne družbe (strukture neodvisnih asociacij) ni.

Načelna vprašljivost političnega pluralizma je jasno razvidna v luči ideološkega postulata, ki pojmuje razvoj samoupravljanja kot proces ukinjanja države in politike. Kardelj piše: „ . . . dolgoročni cilj socializma v naših razmerah ne more biti ustvarjanje *državne demokracije, ampak podružbljanje državnih funkcij*, razvoj samoupravljanja in samoupravne demokracije. Tako se hkrati ustvarjajo pogoji in odpirajo poti za odmiranje države sploh . . . Namesto demokracije kot oblike države se razvija demokracija in svoboda človeka, ki ni več podložnik države, ampak

upravlja s seboj, družbene odnose pa ureja kot odnose človeka do stvari, ne pa kot odnose človeka do človeka."³³

Predstavniška demokracija, ki temelji na odtujeni eksistenci „splošnih interesov“, je presežena. Meščanski parlamentarizem vzpostavlja sistem splošnega političnega zastopništva, v katerem je človek politizirana osebnost, abstrakten politični državljan. „... samoupravna demokracija prav *splošne družbene interese istoveti s samoupravnimi interesi delovnega človeka* oziroma resničnega državljana kot nosilca konkretnega kompleksa osebnih in družbenih interesov.“³⁴ Samoupravni način odločanja ukinja politiko: „Tako se v družbenih odnosih socialističnega samoupravljanja politika podružblja s tem, da postaja sestavni del samoupravnega odločanja. S tem pa samoupravljanje pravzaprav presega klasični politični pluralizem in odpira pot neposrednemu in enakopravnemu demokratičnemu odločanju svobodne in družbeno odgovorne osebnosti v njenih samoupravnih skupnostih — o svojih neposrednih in splošnih družbenih interesih.“³⁵

Sodobni koncept civilne družbe predstavlja kritiko jugoslovanske ideologije samoupravljanja. Mit kolektivne harmonije, ki pomeni zanikanje ločevanja družbenega življenja in državnih institucij, je v socialistični tradiciji navzoč kot državni in samoupravni socializem. Običajno mislimo, da gre za dve diametralno nasprotni politični strategiji. Po mišljenju teoretikov civilne družbe pa gre le za spore o sredstvih za doseg končnega cilja — poenotene družbe, ki ne bo več poznala političnih nasprotij in konfliktov. John Keane vidi temeljno soglasje socialistične tradicije zadnjega poldruega stoletja v mišljenju, da je „človeška emancipacija možna z ukinitvijo razrednih razlik, iz česar sledi preseženje razlikovanja med civilno družbo in državo ter torej koordinacija in poenotenje osebne ter kolektivne eksistence posameznikov in skupin, ki poteka brez trenj. Z drugimi besedami, odkar je začel nastajati kot gibanje v prvi četrtini 19. stoletja, „socializem“ pomeni: skupno, sociabilno in harmonično življenje v sistemu, ki ga označujejo skupnostno posedovanje lastnine in skupnostno načrtovanje ter vodenje družbenega okolja, v katerem človeška bitja sodelujejo druga z drugimi“.³⁶ Keane meni, da je potrebno zavrniti Marxovo idejo kolektivne harmonije, ki s konceptom ukinitve delitve na civilno družbo in državo preprečuje demokratično pot v socializem.

Pomen koncepta neodvisne civilne družbe je razviden iz dejstva, da je v realnih socialističnih družbah do preseganja dualizma med družbo in državo, ki ga zahteva Marxov socializem, v resnici prišlo, toda ravno v nasprotni smeri: Ni družba odstranila državne organizacije, ampak državna organizacija preprečuje nastanek avtonomnih družbenih struktur.

Socializem kot nemoderna družba

Partijska diskusija o stavnkah je zahtevo po neodvisnih sindikatih in političnem pluralizmu obsodila kot poskus, da bi se reševanje industrijskih konfliktov premestilo iz delovne organizacije in dvignilo na raven splošne politične konfrontacije. Takšno stališče predstavlja enega temeljnih problemov socializma kot „antipolitične družbe“.

Agnes Heller pri analizi tega problema izhaja iz opredelitve, da je moderna družba funkcionalistična. Marx je imel prav, ko je menil, da je moderna stratifikacija utemeljena na funkcijah; te opredeljujejo moderne razrede. Delitev družbenoekonomskih funkcij je enaka družbeni delitvi dela. Upravljalne funkcije določajo vladajoči razred, izvajalske funkcije (predvsem funkcija fizičnega dela) podrejeni razred. Po Marxu v kapitalističnih družbah upravljalno funkcijo opravljajo tisti, ki so lastniki produkcijskih sredstev, golo izvajalsko funkcijo pa tisti, ki nimajo ničesar, razen lastne delovne sile.

Dve funkciji, delo in kapital, pojasnujeta konflikte med dvema razredoma. Toda pojasnujeta samo konflikte, ki so opredeljeni s tema funkcijama. Če delo

pojmuje kot družbeno funkcijo in proletariat kot družbeni razred, ki je opredeljen s to funkcijo, si lahko spopad med delom in kapitalom zamišljamo samo po sindikalni poti. Takšen sklep bi bil točen s stališča čisto funkcionalističnega pojmovanja modernih razredov. „Toda ‚zgodovinskega poslanstva proletariata‘, kar Marxu pomeni, naj proletariat postane nosilec socialistične revolucije, osvobajajoč sebe in s tem hkrati vse človeštvo, ni mogoče pripisati funkciji dela, niti iz nje ne izhaja. Ker se je Marx tega docela zavedal, se ni skliceval na funkcijo dela, ampak na proletariat kot razred zase. Toda kako se lahko razred konstituira, če ne iz funkcije dela? Marx je ponudil nekaj komplementarnih razlag, od katerih ena zasluži posebno pozornost. Po tej verziji se lahko proletariat – ker je zunaj politične in civilne družbe – kot velika množica brezpravnih sodobnega sveta politično emancipira samo z emancipacijo človeka, z drugimi besedami, z izvedbo socialistične revolucije. Toda od Marxovih časov je bil dosežen pomemben napredek. Z vzpostavitvijo demokracije s splošno volilno pravico (. . .) se je politična akcija vse bolj ločevala od posebnih funkcij, ki jih ljudje opravljajo v družbi. Komplementarni argument, ki se je zdel v Marxovih časih tako očiten, je izgubil svoj pomen. Gibanja in stranke delavskega razreda, od katerih je mnoge navdihovala prav Marxova teorija, so se še naprej borili za vzpostavitev politične demokracije in – vsaj v precejšnji meri – uspevali v svojih poskusih, da bi se politično emancipirali.“

Takšen zgodovinski razvoj na Zahodu nam vsiljuje sklep, da Marx ni imel prav, ko je modernost analiziral samo funkcionalistično. „Demokracija kot politična institucija presega funkcije, saj je izraz funkcij samo toliko, kolikor jo kapitalizem in industrializacija omejujeta.“ „Če sprejmemo tezo, da je demokracija edina transfunkcionalna institucija modernosti, se zdi zaključek, da je mogoče razredno družbo, ki je opredeljena s funkcijami, preseči s pomočjo radikalizacije demokracije, upravičen.“

Če pogledamo vzhodnoevropske družbe sovjetskega tipa, vidimo, da so to družbe, ki so funkcionalistični tip stratifikacije privedle do skrajnosti. V teh družbah je položaj vladajočih in vladanih v celoti določen s funkcijo v družbeni delitvi dela. Toda funkcija upravljanja ni povezana z legalno lastnino produkcijskih sredstev, ampak s položajem v instituciji, ki jo imenujemo „partija“. „V nasprotju z zahodnimi družbami, ki imajo demokratično ustavo in kjer je transfunkcionalno delovanje institucionalizirano, v družbah sovjetskega tipa ni absolutno nobene možnosti za transfunkcionalno delovanje.“³⁷

Koncept Agnes Heller je zelo pomemben za razumevanje neuspeha samoupravljanja v Jugoslaviji. V tem kontekstu je mogoče oceniti teoretični in politični pomen tiste sociološke analize, ki vidi razlago za oligarhično strukturo moči in nemoč delavcev v enotnosti delovnega in socialnega sistema podjetja. V okviru te enotnosti je problem demokracije nerešljiv, saj je poudarek na delovnem sistemu; se pravi na vladajočem strateškem položaju tehnobirokracije v organizacijski strukturi in procesih. Problem načelno ni nerešljiv, če delovni in socialni sistem koncipiramo kot dva avtonomna sistema. Bistvo demokratičnega socialnega sistema je, da se „institucionalno definirajo pogoji avtonomne akcije vseh skupin in interesov v delovnem kolektivu“. „Tedaj se v celokupno socialno situacijo v delovni organizaciji uvede nov generator družbene moči – avtonomna kolektivna akcija. Iluzorno je pričakovati, da je mogoče v delovni organizaciji s kakršnim koli posegom prerazdeliti količino moči, ki izvira iz organizacijskih in socialnih struktur. Nove vzorce moči je mogoče doseči samo z uvedbo novih izvorov moči. Potrebna je nova hipoteza: hipoteza avtonomne kolektivne akcije.“³⁸

Funkcionalistična koncepcija „zdrženega dela“, v katerem konflikte rešujejo samoupravni organi, ki predstavljajo homogen kolektiv, preprečuje razvoj demokracije kot „transfunkcionalne institucije modernosti“. Svobodni sindikati ne bi imeli velikega pomena samo za ekonomsko demokracijo, ampak tudi za politično demokracijo, saj bi bistveno omejili monopol upravljalške oligarhije na globalni

ravni. S stališča partije na oblasti je argument proti svobodnim sindikatom kot transfunkcionalni nevarnosti „splošne politične konfrontacije“ pravilen. „... pri-zadevanje politične birokracije za samoupravljanje, ki neizogibno ostaja na tovar-niškem dvorišču, nikakor ni hipokrizija: je v najboljšem interesu politične birokracije.“³⁹

Mit delavskega razreda

Jugoslovanski sindikati menijo, da bi legalizacija stavke pomenila zanikanje dejstva, da je delavski razred lastnik produkcijskih sredstev. Takšno stališče je logična posledica teorije o diktaturi proletariata. Ker je proletariat identičen z državno oblastjo, je mišljenje, naj imajo delavci pravico do obrambe svojih interesov pred državo, očiten nesmisel. Logična posledica teorije o diktaturi proletariata je tudi dejstvo, da jugoslovanski sindikat ni delavska, ampak državna organizacija.

Slovenska partija poudarja, da mora stavka služiti uresničevanju dolgoročnih interesov delavskega razreda in jo je zato treba obravnavati v okviru njegove ustavne pravice, da prevzame oblast v državi. Klasična pravica do stavke bi pomenila pristajanje na mezdni položaj delavcev. Stavko je treba pojmovati kot organizacijski in mobilizacijski problem revolucije in jo izrabiti za utrjevanje zavezništva avantgarde z delavskim razredom.

Propaganda sindikalnega vodstva zanikuje dejstvo, da v Jugoslaviji ne vlada delavski razred, ampak partijska in državna birokracija. Za razpravo o razmerju med marksizmom in demokracijo pa so veliko pomembnejša partijska stališča, saj izhajajo iz osrednjega problema zgodovine socializma. Osrednji problem je „metafizični proletariat“.

Meščanske ideologije niso zasnovale nobenega novega produkcijskega sistema — ta je z razvojem družbene delitve dela in blagovne produkcije spontano nastajal znotraj fevdalnega sveta — ampak so se posvetile kritiki političnih razmer, ki so bile poglavitna ovira za razvoj kapitalizma. Delavski razred v okviru kapitalistične družbe ne oblikuje nobenega novega ekonomskega sistema, ki bi ga postavil nasproti vladajočim razmeram. Socialistična ideologija predstavlja transcendenco obstoječega sistema, saj miselno anticipira socialistične odnose in upodablja svet, ki ne obstaja in ga je treba šele uresničiti. V predsocialističnih družbah je ideologija aposteriorni pojav: družbeni sistemi preteklosti niso bili produkti človeškega premisleka. Socialistična družba pa ni navadna družba: ne obstaja, da bi obstajala, ampak da bi se v nenehnem procesu zavestno izvedenih notranjih transformacij spremenila v komunistično družbo. Prvič imamo opraviti s teleološko družbo.

Spontano gibanje delavskega razreda ni izraz nastajajočih socialističnih produkcij-skih odnosov, ampak posledica kapitalističnih produkcijskih odnosov: je objekt in ne subjekt zgodovine kapitalizma. Zato je nujna hegemonija ideologije (marksizma) nad gibanjem. Socialistična ideologija pa ni sklop abstraktnih idej, ampak se praktično pojavlja kot zgodovina nastanka in razvoja proletarske partije. V zaostreni obliki je to formuliral Lukacs, ko pravi, da je komunistična stranka organiziran lik proletarske razredne zavesti.⁴⁰ Partija je utelešenje zgodovinskega poslanstva proletariata, zavesten izraz zgodovinske nujnosti, najvišje samospoznanje zgodovine, absolutni duh. Samo partija — in ne delavski razred — pozna cilje zgodovine. Osrednji pomen ideologije kot absolutnega vedenja določa partiji položaj vodilne politične sile v socializmu.

Teleološko načelo marksizma vzpostavlja razliko med empiričnimi in zgodovin-skimi interesi delavskega razreda. Nemogoče bi bilo v tem smislu govoriti o „zgodovinskih interesih meščanstva“, saj je razvoj po francoski revoluciji uveljavil „empirične interese kapitalistov“ kot sintetično načelo meščanske epohe. Vladavina jakobinskega terorja je bila, kakor je to označil Marx, eksaltacija meščanskega mišljenja, ki je sicer priznavalo novo meščansko družbo, podleglo pa je ideološki fascinaciji in ni razumelo njenih prozaičnih interesov, interesov trgovine in

industrije, želje po bogatenju. Šele z direktorijem je meščanska družba dobila politično državo, ki jo potrebuje; zahvaljujoč njemu se prične njen burni razvoj. Napoleonsko obdobje je pripeljalo do novega konflikta med meščansko družbo in državo.

Zgodovino boja za meščansko politično državo povzame Marx takole: „Kakor se je liberalna buržoazija v Napoleonu še enkrat soočila z revolucionarnim terorizmom, tako se je v bourbonski restavraciji še enkrat soočila s kontrarevolucijo. Končno je 1830 uresničila svoje želje iz 1789, le s to razliko, da je bilo zdaj njeno *politično prosvetljevanje končano*, da ni več videla v ustavni predstavniški državi ideal države, odrešitev sveta in doseg splošnih človeških smotrov, ampak je v njej spoznala *uradni* izraz svoje *izključne* moči in *politično* priznanje svojega posebnega interesa.“⁴¹

Nekaj docela drugačnega se mora zgoditi v proletarski revoluciji, glede na njeno nalogo, ki jo je Marx označil kot zgodovinsko poslanstvo proletariata. Marx odločno zavrača idejo, da bo padec kapitalistične družbe pripeljal do nove družbe, v kateri bo proletariati vladajoči razred. Ko proletariati odpravi privatno lastnino, odpravi tudi temelj sleherne razredne delitve in s tem sleherne razredne vladavine. Prav tako se ne more ohraniti država, ki ni nič drugega kot izraz vladavine enega razreda nad drugim. Razredna zavest proletariata je zavest o zgodovinski nalogi, da v procesu odprave sebe kot razreda hkrati odpravi razredno družbo.

Ne sme nas zavesti dejstvo, da je ideja o delavskem razredu kot vladajočem razredu docela neaktualna in zgrešena. (Socialistične družbe demonstrirajo dejstvo, da se podrejen položaj delavcev v kapitalizmu nadaljuje v socializmu.) Pomembna je Marxova metoda: Eshatološka razlaga postkapitalističnega razvoja predstavlja radikalno sublimacijo družbene strukture, s katero so realne družbene skupine kot interesne skupine preprosto izginile. Porevolucionarni partikularizem „empiričnih interesov“ realnega (vladanega) proletariata je v okviru marksizma prav tako nelegitimen, kot bi to bili „empirični interesi“ idealnega (vladajočega) proletariata. Nadomestitev realnih družbenih skupin z institucionalnim sistemom homogene in brezkonfliktne socialistične družbe je legitimirana s komunizmom kot končnim ciljem zgodovine.

Položaj Partije kot avantgarde je globoko dvoumen. Ne zastopa empiričnih interesov delavskega razreda, saj bi s tem izgubila svojo avantgardnost. Na drugi strani ne izvaja diktature nad razredom, ker zastopa njegove zgodovinske interese: v tem je legitimnost oligarhičnega položaja Partije v strukturi moči. Boj za definicijo socializma kot – v zgodovini edinstvenega – provizorija diktature proletariata, ki poteka med dvema epohama, je zagrizen in neusmiljen. Zaustavitev procesa (kristalizacija empirične strukture) bi pomenila izgubo kategorije razrednosti* kot sinteze Partije in razreda, empirične in zgodovinske zavesti, revolucionarnega terorja in pragmatične prilagodljivosti, determinizma in voluntarizma, sedanosti in prihodnosti.

Dvoumnost strukturnega razmerja (razmerja moči) med Partijo in razredom izvira iz imanentne dvoumnosti marksizma kot „znanstvenega socializma“: Na eni strani je nastal zunaj delavskega razreda, na drugi pa je bil formuliran kot razredna zavest proletariata, kot izraz njegovih dejanskih nazorov in stremeljenj. Razlika med marksizmom in delavstvom ima specifičen pomen za vzhodnoevropske dežele, še posebej za Rusijo. Marksizem je tu postal stranka, socialistično gibanje, preden se je delavsko gibanje sploh razvilo. To pomeni, da je bil marksizem za delavski razred tako ideološko kot organizacijsko nekaj tujega.

Stvarnost socializma, njegovo življenje, je razločevanje med eshatologijo in sociologijo. Interes politokracije je, da ohrani monopol v ekonomiji, politiki in ideologiji. Nelegitimnost tega interesa (marksist je lahko ničejanec le v sanjah) je

*Partija očita teoretikom civilne družbe, da njihova kategorija političnega pluralizma razredno ni dovolj opredeljena (Aktualne idejnopolitične razmere v družbi in Zvezi komunistov Slovenije).

izvor globoke paranoičnosti Partije, ki povsod vidi aspirante na oblast. Paranoja počiva na obsedeni negotovosti njenega položaja: če ta položaj ni legitimen, je latentno ogrožen od vseh drugih. Paranoja je resnica moči Partije kot čiste, empirične sedanjosti, zapuščene od Zgodovine. Popolna, samozavestna sinteza eshatologije in sociologije sploh ni mogoča. Če bi bilo vse iz enega kosa, problema legitimitnosti omnipotentne Partije kot realizatorja komunizma ne bi bilo več: sleherni pojav družbenega življenja bi bil zanesljiv znak prihajajočega komunizma.

Partija skuša problem nelegitimitnosti svoje diktature rešiti s fantastičnim konceptom „nedržavne partije in nepartijske države“.⁴² Toda to ni le poslednja in dokončna razlika med eshatologijo in sociologijo, ampak tudi teza, ki zaradi svoje astralne izgubljenosti ne omogoča več stika s stvarnostjo. Historični materializem se spremeni v historični idealizem.

„Politično prosvetljevanje“ socialistične družbe bo končano, ko si bodo njene družbene skupine spet pridobile postmarksistično samozavest o legitimitnosti svojih partikularnih interesov in s tem postale akterji pluralističnega družbenega sistema kot celote heterogenih delov.⁴³ Boj za demokracijo je v socializmu retrograden.

OPOMBE:

¹ Potek 5. seje CK ZKS je bil objavljen v Komunistu, 5. decembra 1986.

² Stališča in sklepi.

³ Uvodni referat Živka Preglja.

⁴ Stališča in sklepi.

⁵ Uvodni referat Živka Preglja.

⁶ Prav tam.

⁷ Stališča in sklepi.

⁸ Prav tam.

⁹ Uvodni referat Živka Preglja.

¹⁰ Sklepna beseda Milana Kučana.

¹¹ Diskusija Cirila Ribičiča.

¹² Stališča in sklepi.

¹³ Sklepna beseda Milana Kučana.

¹⁴ Predsedstvo CK ZK Hrvaške je decembra 1986 sprejelo stališče, da razprava o zakonitosti prekinitve dela ni potrebna. V sistemu socialističnega samoupravljanja obstajajo številne oblike organiziranja delavcev, s katerimi je mogoče usklajevati njihove interese (Delo, 17. decembra 1986). Zveza komunistov Jugoslavije doslej ni reagirala na predlog slovenskih komunistov. Tako še vedno velja stališče predsedstva ZKJ iz 1969: „Po vsaki prekinitvi dela je potrebno ugotoviti prave vzroke in zahtevati odgovornost iniciatorjev prekinitve dela... Glede na družbenoekonomske posledice prekinitve dela je treba v statutih delovnih organizacij precizirati gmotno odgovornost delovnih ljudi, ki so prekinili delo.“ (Zaključki predsedništva SKJ o konfliktnim situacijama u radnim organizacijama i zadacima komunista u njihovom samoupravnom razrešavanju. V Neca Jovanov, Radnički štrajkovi u SFRJ od 1958. do 1969. godine, Beograd: Zapis, 1979, str. 197).

¹⁵ Gradivo s seje republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije je objavil Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije, št. 6, 17. marca 1987.

¹⁶ Uvodna beseda člana predsedstva RS ZSS Dušana Rebolja.

¹⁷ Izhodišča za opredelitev nalog organizacij in organov Zveze sindikatov Slovenije ter za dograjevanje zakona o združenem delu na področju reševanja sporov.

¹⁸ Uvodna beseda člana predsedstva RS ZSS Dušana Rebolja.

¹⁹ Osnutek sprememb in dopolnitev zakona o združenem delu, 638. člen.

²⁰ Prav tam, 640. člen.

²¹ Teze za spremembe in dopolnitve zakona o združenem delu.

²² Uvodna beseda člana predsedstva RS ZSS Dušana Rebolja.

²³ Prav tam.

²⁴ Predlog je objavila Delavska enotnost 29. maja 1987.

²⁵ O tem poročila Delo 2. junija 1987.

²⁶ Delo je 14. julija 1987 objavilo naslednjo Tanjugovo vest: „V javni razpravi o osnutku sprememb zakona o združenem delu so vse republike in pokrajini podprle koncept Zveze sindikatov Jugoslavije o pravni ureditvi stavke. Pripombe in sugestije iz Hrvaške in Slovenije bodo prišle prav za dopolnitev zamisli, da lahko delavci v primeru nakopičenih problemov zahtevajo izredni zbor, na katerem je treba sprejeti program za odpravo kriznega položaja in ugotovitev odgovornosti krivcev. O tem je člane delovne skupine za pripravo predlogov sprememb in dopolnitev tega zakona obvestil predstavnik jugoslovanskega sindikata Stojan Stojčevski.“

²⁷ Delo, 9. julija 1987. Julija 1987 je tudi predsedstvo ZSM Jugoslavije sprejelo pobudo za legalizacijo stavke, ki mu jo je predsedstvo slovenske mladine poslalo decembra 1986 (Borba, 16. julija 1987).

²⁸ Delo, 16. julija 1987.

²⁹ Edvard Kardelj, Politični sistem socialistične samoupravne demokracije, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979, str. 291.

³⁰ Prav tam, str. 253–254.

³¹ Le v tej luči je mogoče razumeti hladnokrvno uporabo „anarholiberalizma“ kot ideološke psovke.

³² Edvard Kardelj, navedeno delo, str. 266.

³³ Prav tam, str. 267.

³⁴ Prav tam, str. 289.

³⁵ Prav tam, str. 292.

³⁶ John Keane, Civilna družba in država od Hobbesa do Marxa in še naprej. V Tomaž Mastnak (ur.), zbornik: Socialistična civilna družba?, Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1985, str. 81.

Mit kolektivne harmonije poudarjajo tudi partijska stališča o civilni družbi: „Temeljna razlika med marksisti in . . . teoretiki civilne družbe na Slovenskem je torej v tem, da gre prvim še vedno predvsem za preseganje razcepa med civilno družbo in politično državo, ki je značilnost vseh; na splošnem političnem predstavništvu zasnovanih razrednih družb, in to s poglobljanjem socialistične samoupravne demokracije; slednjim pa gre za poglobljanje tega razcepa, da bi se tako menda bolj uveljavile klasične človekove pravice in svoboščine, pri čemer pa ne razlikujejo dovolj jasno pravic, ki so obči civilizacijski dosežek, ki so tudi sestavina deklaracije OZN o človečanskih pravicah, od tistih pravic, ki so izraz posebnih interesov buržoazije in njej prirejenega sistema splošnega političnega predstavnštva.“ (Aktualne idejnopolične razmere v družbi in Zvezi komunistov Slovenije, Komunist, 31. julija 1987).

Splošno zanimanje jugoslovanskega prebivalstva bi morala vzbuditi teza, da naša država ni podpisala Mednarodnega pakta o ekonomskih, kulturnih in socialnih pravicah, ki vsebuje pravico do stavke, zaradi njegovega občega civilizacijskega pomena, ampak zaradi posebnih interesov buržoazije.

³⁷ Agnes Heller, Marx i modernost. V Rade Kalanj (ur.), Marx nakon 100 godina, Zagreb: Globus, 1984, str. 194–197.

³⁸ Josip Županov, Samoupravljanje i društvena moć, Zagreb: Naše teme, 1969, str. 119.

³⁹ Josip Županov, Samoupravljanje i društvena moć u radnoj organizaciji. V Janez Jerovšek (ur.), Industrijska sociologija, Zagreb: Naše teme, 1971, str. 12.

⁴⁰ Georg Lukacs, Povijest i klasna svijest, Zagreb: Naprijed, 1977, str. 102.

⁴¹ K. Marx, F. Engels, Die heilige Familie, MEW Bd 2, str. 131.

⁴² V tem kontekstu je zanimiva analiza reformskih češkoslovaških komunistov leta 1968: „Konceptija Ljudske fronte bo predstavljala posebno problematiko. Obstoje nekomunističnih političnih strank v Ljudski fronti počiva v naslednjem obdobju na nujnosti, da se tudi Komunistična partija Češkoslovaške razvija kot samostojna politična stranka klasičnega tipa. To vsekakor na splošno nasprotuje teoretskim ciljnim hipotezam marksizma o možnosti preoblikovanja partije iz klasične politične stranke v odmirajočo stranko socialistične družbe. Seveda je nemogoče, da bi partijski kongres to problematiko globlje analiziral. Morda bo načelno stališče zavzel šele partijski program. Praktično pa moramo v celotnem obdobju, ko bo v okviru Ljudske fronte delovalo več političnih strank, računati s tem, da bo razvoj Komunistične stranke pokazal vrsto potez razvoja klasične politične stranke.“ (Analyse der Parteitätigkeit und der gesellschaftlichen Entwicklung seit dem 13. Parteitag und die Hauptaufgaben der Partei in der nächsten Zeit. V Jiri Pelikan (ur.), Panzer überrollen den Parteitag, Wien: Europa Verlag, 1969, str. 233).

⁴³ Ko Andrew Arato analizira dogajanja na Poljskem v letih 1980–1981, pravi naslednje: „Namesto da bi izražale ‚nemo istovetnost interesov tekmujočih individuov‘, so zahteve poljskih delavcev in intelektualcev na področju prava merile na civilno družbo, ki bi imela svojo bazo v ‚prostovoljni solidarnosti med različnimi partikularističnimi interesnimi skupinami ter znotraj njih‘. To je pomembno, ker kaže na še eno dimenzijo civilne družbe: pluralnost. Poljska demokratska opozicija je opustila jakobinsko sumničavost do organiziranja partikularnih interesov. Čeprav je razred industrijskih delavcev edini imel dovolj moči za pritisk na režim, ni nihče razglašal njegovih interesov za splošne ali čiste delavske oblike vladavine za zaželeno. Te mite so prepustili vladajoči stranki . . .“ (Imperij proti civilni družbi: Poljska 1981–1982. V Tomaž Mastnak (ur.), zbornik: Socialistična civilna družba?, Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1985, str. 203).